

Iben Jensen & Hanne Løngreen (red.): *Kultur & Kommunikation – interkulturel kommunikation i teori og praksis*, København: Samfundslitteratur, 160 kr, 166 sider, 1995.

Denne antologi skal ifølge forordet udfylde savnet af en undervisningsbog inden for *disciplinen interkulturel kommunikation*. Mere bestemt skal den dels give en oversigt over dette forskningsfelt og dels eksemplificere interkulturelle kommunikationssituationer.

Bogen er derfor disponeret i dels en 40 siders lang oversigtsartikel forfattet af redaktørerne og dels 6 individuelle bidrag overvejende med udgangspunkt i praktiske problemstillinger. Nu hvor bogen findes, melder spørgsmålet sig så, om også genstandsområdet for disciplinen interkulturel kommunikation egentlig eksisterer.

I gamle dage kunne man stadig overbevise sig selv om, at alt fra trebenede hunde til solens bane kunne bringes på plads i samme videnskabelige system. Idag hersker der ofte tvivl om enhver sammenhæng af blot et vist omfang, men det kan samtidig virke befriende. Man kan således starte med at give hele myldret et nyt navn, gøre en disciplin af det og igen blive herre i eget hus.

Er det tilfældet her? Flere antydninger i oversigtsartiklen gør mistanken berettiget. I den afsluttende perspektivering, hvor det nævnes, at også Danmark er ved at blive et multikulturelt samfund, står der, at i »et multikulturelt samfund vil interkulturel kommunikation være grundlaget for næsten al kommunikation« (side 47). På en eller anden måde har dette her altså noget at gøre med næsten alting. Og derfor nok også med de store vanskeligheder, forskningen tumler med.

Oversigtsartiklen gennemgår en række hovedsageligt amerikanske forskere, men »ikke for at afvise de funktionalistiske retningers betydning for feltet, men snarere at problematisere deres universelle gyldighed« (side 47). I den ene ende af forskningsfeltet findes altså dem, der siger noget, der er mere eller mindre rigtigt. En af disse (Sarbaugh side 22) siger iøvrigt – så vidt jeg kan forstå – at interkulturel kommunikation og kommunikation slet og ret er ... kommunikation.

I den anden ende af forskningsfeltet findes forskere tilhørende den »tolkende, kritiske« tradition, hvor forfatterne selv føler sig bedre hjemme. Målet i denne tradition er »ikke at opstille almene lovmæssigheder, men ved studier af konkrete kommunikationsprocesser at udvikle begreber, der giver adgang til individers egne for-

tolkninger af verden og af den interkulturelle kommunikationsproces« (side 34).

Hvor vi i den ene ende af forskningsfeltet har dem, der siger noget alment, der er mere eller mindre rigtigt, har vi i den anden ende dem, der siger noget konkret rigtigt. Altså alt i alt et forskningsfelt, hvor ingen forsker kan sige noget alment helt rigtigt.

Efter 25 siders gennemgang – eller *tour de force*, som forfatterne kalder det – af de forskellige retninger kommer der videre den konklusion, »at anvendelsen af teorier og metoder valgt inden for de beskrevne retninger giver forskellige svar, fordi de to forskningstraditioner har forskellige erkendelsesinteresser, metoder og analyseniveauer.« (side 38)

Inden for denne omfattende disciplin får man altså svar, som man råber, og måske er det en fordel med mange muligheder, når der er så meget på programmet. Men hvorved er det en disciplin?

Artiklen oplyser, at forskningen i interkulturel kommunikation »har sine rødder i Nordamerika, som stadig helt dominerer området.« Og dette skyldes, »at USA med sin etnisk sammensatte befolkningsgruppe og ekstensive samhandel med andre kulturer tidligere end f.eks. Europa har udskilt interkulturel kommunikation som et særligt problemfelt.« (side 14)

Jeg har desværre hverken plads eller evner til at drøfte visse af disse historiske oplysninger om samhandelsforhold og akademiske traditioner. Men eftersom forskningsfeltet åbenbart er så indviklet, er det ærgerligt – og måske især fordi vi lever i en tid hvor enhver i besiddelse af et tekstbehandlingsanlæg halvautomatisk kan optræde som feltejer – at der ikke klarere skelnes mellem pionerer, der først fandt åren i kamp med de vilde mohikanere, og så dem der kom efter og udstak deres lodder samt endelig embedsmændene eller de såkaldte feltregulatorer.

Der er formodentlig en hel del amerikanisme i dette fænomen – når vi nu er ved det interkulturelle. Fordismens ånd har nok på et tidspunkt inspireret den akademiske verden til at taylorisere forskningsarbejdet i klart afgrænsede, men helst dog store felter eller lodder, eller måske snarere samleband.

Under alle omstændigheder savner jeg i den historiske udredning en vigtig oplysning – eller endnu bedre en hel artikel i antologien – angående dette interkulturelle feltarbejdes praktiske rolle i det multi-etniske USA indtil idag. Når det jo nu siges at være opfundet i relation til praktiske problemer.

Hvad angår konsistensen i dette store forsk-

ningsfelt og hvad angår dets specifikke opfindelse i USA, kan man således bringes i tvivl om dets eksistens. Forfatterne definerer selv interkulturel kommunikation et par steder. Eksempelvis står der: »Selv forstår vi interkulturel kommunikation som betegnelsen for den kommunikation, som foregår mellem personer med forskellig kulturel baggrund i en given social og kulturel kontekst.« Eller lidt længere fremme på samme side 16: »Vi forstår kommunikationsprocessen som en dialogisk proces, hvor parterne gensidigt fortolker hinandens budskaber og interagerer i forhold til deres gensidige forventninger til hinanden.«

Hvis de altså har lyst til det, kunne man tilføje. I hvert fald er der tale om et forskningsfelt, hvor der ikke blot forekommer megen modstand mellem forskerne indbyrdes, men i høj grad også i forhold til genstandsfeltet. Eftersom det ikke kan udelukkes, at der findes områder her i verden, hvor videnskab ikke er mulig – hvorved der i øvrigt også stadigvæk bliver plads til de gode viljer – kunne man komme på den tanke, at vi her har at gøre med en forskningsdisciplin, hvor genstandsfeltet har besejret forskerne, og praksis teorierne.

Måske stikker der noget overnaturligt i projektet. Enten skal man være en interkulturel fugl eller flue på væggen eller også PR-ansvarlig i konflikten. I langt de fleste af antologiens artikler mærkes pustet fra praktisk erfaring og konkrete problemer såsom i nødhjælpsarbejdet, folkeskolen eller psykoterapien. Denne dimension er fin.

Men hvad angår en forskningsdisciplin, som skal hjælpe parterne til anerkendelse af hinanden igennem kommunikation på tværs af deres gensidige svinske fordomme og uendelige egensindighed, mangler der stadig en del begrebsdannelse. Eller blot en klar vilje i bogen til at sætte *interessesætninger* i centrum af forskningsfeltet i teoretisk forstand.

Peter Henriques tager i sin artikel om »Global struktur – lokal identitet« i Melanesien udgangspunkt i, at den moderne økonomi ikke erstatter den traditionelle, men snarere får denne til at ekspandere. Samtidigt breder fænomener som hekseri og magi sig mere og mere.

Forfatteren søger herefter at vise, at dette skyldes *den måde, selv et er organiseret på*. Når selv et oplever et angreb vil det forsøge at opretholde sin egen struktur. Det er en rigtig god pointe i denne kommunikationsteoretiske sammenhæng. På dette område skal man regne med at parterne i første omgang vil være mest optaget af at styrke deres egne identitetspositioner og i at kommuni-

kere gennem en fastholdelse af denne gensidige og nødvendigvis uforsonlige dialektik.

Det mest interessante er egentlig, hvor mange onde formidlinger denne dialektiske proces skal gennemløbe før en gensidig anerkendelse. Peter Henriques slutter lakonisk sin artikel: »Hvornår de kulturelle forskelle giver problemer i den interkulturelle kommunikation er et empirisk spørgsmål, men løsningen er et spørgsmål om vilje« (s. 69).

Niels Åge Nielsen
Medieforsker, Danmarks Radio

Preben Sepstrup: *TV i kulturpolitisk/kulturhistorisk perspektiv*. Nordisk Kultur Institut/Forlaget Klim 1994 (nr. 12 i den kulturpolitiske udredning foranstaltet af Kulturministeriet)

Denne bog har to titler: *Tv i kulturhistorisk perspektiv 1954-94*. Det står der på forsiden. Og *Tv i kulturpolitisk perspektiv 1954-94*. Det står der på ryggen. Hvilken der er den rigtige er således ikke umiddelbart godt at vide. Men det må nu være den sidste. Bogens ærinde er i hvert fald klart nok kulturpolitisk, ligesom den først og fremmest lægger op til en kulturpolitisk diskussion af den rolle som dansk public service tv kan/skal have fremover. Dette sker bl.a. set i lyset af de ændringer, der er sket i det såkaldte medielandskab siden de 'store' mediepolitiske beslutninger i midten af 80'erne. En række af forudsætningerne og præmisserne omkring et tv på nationalsproget tegner sig anderledes i dag på baggrund af, at den største konkurrent til nationalt public service tv har vist sig *ikke* at være udenlandske kanaler som sådan, men en udenlandsk baseret kanal, der sender på dansk (TV3).

Det bredere kulturhistoriske perspektiv finder man derfor ikke meget af i bogen. Den arbejder først og fremmest netop med de politiske, tekniske og økonomiske *rammer* og *forudsætninger*, som har gjort og gør sig gældende *omkring* dansk public service tv og sat betingelserne for det. Bogen er således i meget høj grad et konkret og konsekvent udtryk for på den ene side armslængdeprincippet i forbindelse med statslig kulturpolitik og på den anden side det gamle dictum om, at »mediernes centrum ligger uden for medierne selv«. Det programmæssige output forstået i mere kvalitative form- eller indholdsmæssige termer,

står der ikke meget om i denne bog. Men bogen er også udtryk for en bestemt type historieskrivning: det er i meget høj grad en skrivning af historien set fra et nutidigt handlingsorienteret synspunkt (mere om dette senere).

Det er en tyk, veldokumenteret og systematisk sag på tæt ved 400 sider. Den skanderer dansk tv's udvikling i tre perioder: 1954-61, 1961-85 og 1985-94. Skellet i 1961 er først og fremmest betinget af, at tv på dette tidspunkt kom ind under Kulturministeriet. Og skellet i 1985 er først og fremmest betinget af monopolbruddet. Hver af perioderne køres igennem efter en nogenlunde fast skematik: 1) Tv-strukturen, som beskrives igennem »Tv-landskabet« i form af f.eks. tv-udbuddet og tv-forbruget 2) Mål, midler og andre vilkår, som beskrives igennem »Idégrundlaget«, »Det økonomiske grundlag« og »Organisatoriske forhold« 3) Problemer og konsekvenser, som først og fremmest er resumeringer og konklusioner på baggrund af 1) og 2).

For den, der vil have en systematisk samling af vigtige data vedrørende tv-mediets udvikling i DK og forstået netop først og fremmest som *rammerne og strukturerne omkring* denne udvikling, er dette et uomgængeligt værk fyldt med en masse gode oplysninger og tal. Jeg må med skam at melde straks indrømme, at jeg ikke selv har haft tid til at gå bogens mange talopgivelser kritisk efter i sømmene og skal derfor blot konstatere, at det er særdeles praktisk, at have alle de væsentlige data samlet her på et sted. Det er især utroligt nyttigt at have de opgørelser, som bogen giver mht. udbud og forbrug. Bogen er således også et opslagsværk. Den kunne godt have fortjent et register.

Perioden 1954-61 også kaldet »Pionerårene« er selvsagt den kortest affattede. Dels er der tale om forholdsvis få år og år, hvor hele befolkningen endnu ikke havde adgang til tv. Dels og væsentligst findes der ikke meget materiale og dokumentation om dem. Fremstillingen hæfter sig først og fremmest ved, at tv på dette tidspunkt ikke anskues ud fra et kulturpolitisk, men mere fra et industripolitisk og teknologisk synspunkt og at tv blot mere eller mindre selvfølgelig blev lejret ind under radio. Uanset fremstillingens selvpålagte strenghed kunne man godt have ønsket sig at der – når det nu handler om perspektiver – var blevet gjort mere ud af selve spørgsmålet om og konsekvenserne af mediets indlejring i forlængelse af radiomediet og det forhold, at folk med forstand på billedmedier (på daværende tidspunkt filmfolk) stort set konsekvent blev holdt udenfor institutionen.

Perioden 1961-85 fylder 4 gange så meget (100 sider mod 25). Det er i denne periode, at DR og DRTV bliver underlagt Kulturministeriet og får udmøntet sine public service-opdragelses- og alsidighedsforpligtelser. Det er også i løbet af denne periode, at en nærmest hysterisk interesse for institutionen DR fra politikerside medfører, at stor energi investeres i selve institutionens forvaltning og legitimitet. Hvad der igen kan forekomme ejendommeligt, er for det første, at fremstillingen f.eks. ikke lægger synderlig vægt på nogle af de afgørende og helt principielle sager, som tydeliggør den kulturpolitiske magtkamp omkring DR. F.eks. Erik Thygesen- og Carsten Clante sagen (1975-76) og hele oprustningen omkring Aktive Lyttere og Seere i forbindelse med alsidighedsdiskussionen.

For det andet, at der ikke lægges vægt på den meget omfattende offentlige debat om tv, som fandt sted i begyndelsen af perioden. Den blev i nogle sammenhænge sammenfattet med betegnelsen »popdebatten«. Store dele af den kulturelle elite var her for første gang virkelig anfægtet og rundt på gulvet, fordi de blev nødt til at forholde sig til andre kvalitetskriterier og andre publikumsgrupper end de selvfølgelig. Denne debat havde i det store og hele alle de centrale kulturpolitiske spørgsmål på dagsordenen: paternalismen, kommercialiseringen af kulturgoder, de kulturelle værdier i underholdning kontra information osv.

Perioden fra 1985-94 er den mest omfattende (150 sider). Det hænger helt naturligt sammen med ekspansionen inden for dansk tv og igen med det helt elementære: den tilgængelige dokumentation. Og som tidligere nævnt er bogens store fortjeneste, at den sammenfatter en meget stor del af den dokumentation, som findes vedrørende rammer og strukturer for tv-mediets udvikling i Danmark.

Når det er sagt, mener jeg imidlertid også, at det er vigtigt at gøre sig klart, *hvordan* dette værk fremstiller den historiske udvikling. Med andre ord, hvor man skal være på vagt overfor de mere eller mindre klart ekspliciterede synsvinkler, strategier og værdidomme, som overordnet styrer fremstillingen. Det er tidligere nævnt, at fremstillingen arbejder efter en ganske bestemt forud fastlagt skematik, som nedlægges over hver periode. I denne formelle og udvendige forstand kan man sige, at hver periode ydes retfærdighed ud fra de samme præmisser. Men netop også kun i denne udvendige og meget stive eller formelle forstand. Og den kan for så vidt være udmærket, som en selvpålagt begrænsning, (hvis fremstillingen

ellers kunne forblive inden for den, hvad den selv sagt ikke kan).

Værket bærer med andre ord ikke præg af en *indvendig* fremstilling af de tre perioder og det historiske forløb. Alligevel kan det ikke undgå at evaluere dem. Anderledes sagt: fremstillingen bærer præg af (en vedstået) bakspejlsforståelse og dermed også af kraftige efterrationaliseringer med hensyn til det historiske *forløb*. Dvs. at det er hovedsynsvinkler, som har lagt sig fast på en forståelse af (problemstillingerne i) situationen i dag, som styrer blikket på fortiden og selekterer de træk frem, som hævdes at have betydning. Nogle steder går der således næsten ikke en sætning, uden at perspektivet og parallellerne øjeblikkelig trækkes op til i dag i form af påpegning af konsekvenser og årsager til f.eks. DR's særlige konkurrenceudgytighed og generelle konkurrencemæssige problemer dags dato. Man får her en fornemmelse af, at det historiske forløb måske skal bruges i legitimatorisk øjemed. Dette forhold gælder først og fremmest perioden 1961-85.

Hvad der forekommer ejendommeligt, er ikke kun, at der som før nævnt går uden om nogle af de 'cases', som i mere principiel forstand kunne belyse de faktiske kulturpolitiske fronter, men også at fremstillingen praktisk talt ikke er inde på nogle af de programmæssigt afgørende udviklinger, som sker med DRTV i denne periode. Det forhold, at DRTV i slut 70'erne og 80'ernes begyndelse skabte en programmæssig udvikling, som var meget mere specifik i relation til tv-mediets udtryksmuligheder, nævnes således ikke. Faktisk hævdes det direkte modsatte, selvom fremstillingen i øvrigt påstår, at man på dette felt ikke kan vide ret meget. På side 158 citeres en DR-forskningsrapport fra 1981 for at sige »at det må være vigtigt at udvikle nyheds- og faktaprogrammerne og den danske underholdning, så disse ikke kun tiltrækker de ældre seere« og det hævdes i den forbindelse, at denne teksts anbefalinger stort set også kunne gælde dagens problemstillinger. Det er muligt. Men netop ved denne betoning af det nutidige perspektiv glemmes, at DR faktisk omkring dette tidspunkt på helt afgørende måder udviklede i hvert fald aktualitetsprogrammerne, men også andre programgenrer.

Nogle af de markante frontfigurer på dette område var Flindt Pedersen og Stephensen, Baadsgaard og Jørgen Pedersen, Damgaard og Carlsen, Poul (Nesgaard) og Nulle. På samme måde blev grænserne mellem underholdning og aktualitetsprogram prøvet af i Kanal 22-konceptet, som på samme måde fik et vidtrækkende program- og genremæssigt efterspil. Balling og Nør-

gaards Matador bør vel også nævnes i denne sammenhæng i og med, at den ligger inden for ca. samme tidsrum. Og indtil andet er bevist, tør jeg godt vove den påstand, at man måske finder noget man kunne kalde dansk public-service tv's guldalder på program- og programudviklingsfronten i dette tidsrum.

Bakspejlstænkningen og rammetænkningen har med andre ord deres klare omkostninger og forhindrer synsvinkler, spørgsmål og perspektiver, som går ind og spørger også til den kulturpolitik in re, som manifesterede sig f.eks. i programmerne og programudviklingerne. Parallelt hermed er det signifikant, at der gøres meget ud af betone, hvordan satellit- og andre distributionsveje revolutionerede rammerne omkring tv-mediet, mens det ikke med ét ord nævnes, hvordan selve ændringerne i vilkårene for optageteknikken (ENG) gav nogle helt andre muligheder for mediet, revolutionerede programmulighederne og dermed *i princippet* også hele arbejdsdelingen/organiseringen inden for DR-institutionen mv.

Den del af det kulturpolitiske perspektiv, som der derfor ikke står meget om, men som det hele jo alligevel i sidste instans kredser om, er således programmerne og hvordan programvirksomheden kan forstås og på givne tidspunkter har forstået sig selv. Fremstillingen har ganske vist talmateriale og statistikker, som viser på hvilke kategorier programmerne fordeler sig til forskellige tider: kultur, aktualitet, underholdning osv. og trækker også herudfra konklusioner eller indici vedrørende f.eks. public service dimensionens og alsidighedskravets opfyldelse (i øvrigt er det forbløffende hvor konstante relationerne mellem disse kategorier er).

Men der findes ikke overvejelser over de eventuelle skift, der er sket mht. mediets funktion set i forhold til en bredere kulturel sammenhæng. Er man f.eks. i programvirksomheden gået fra forestillinger, som gik ud på at mediet blot skulle og kunne gengive/formidle andre forudgivne etablerede kulturelle manifestationer og institutioners indhold og udtryksformer (à la TV-teatret, Tv i Tivoli dvs. tribunens/scenens (underholdnings) former, og radioens udtryksformer i f.eks. Radio/TV-Avis mv.) til forestillinger om en udvikling af tv-mediets særegne og mere specifikke udtryksformer set i samspil med et publikum? Og hvilke kulturpolitiske værdier har i givet fald styret denne udvikling? Har det f.eks. været ønsket om at bruge mediets udtryksformer, sådan at stoffet blev vedkommende for et bredt publikum? Og har det netop været under henvisning til, at als-

dighed ikke blev forstået som et defensivt begreb, men som en udfordring til, hvordan man skruede programmer sammen, så de kunne fange og fascinere publikum bredt set?

Det er muligt, at alt dette ligger uden for den selvpålagte ramme for fremstillingen, men det ligger ikke mere udenfor end at der jo, som sagt, bestandig foretages vurderinger, som alligevel er meget tæt på disse mere programmæssige og indholdsmæssige dimensioner. Det sker blot på en indirekte måde. Jeg har f.eks. svært ved at se, hvor der i det *givne* materiale er belæg for påstanden om, at DR havde indstillet sig på de ændrede vilkår længe før den ny konkurrencesituation i 1985. Ikke at det formentlig ikke er rigtigt, blot fremtræder det ikke særligt overbevisende ud fra materialet.

Der hvor usikkerhederne om vurderinger på baggrund af på den ene side talmaterialet og de rammesættende faktorer og på den anden side vurderinger, som har anden baggrund, fremtræder mest problematisk er i fremstillingens overordnede forestilling om en såkaldt national enhedskultur, som skulle have eksisteret ind til et vist tidspunkt, nemlig 1985 (»Indtil 1985 kunne man holde massekulturen i arms afstand og med god ret tage udgangspunkt i, at mediet fungerede i en homogen, national enhedskultur« (s. 176). Denne forestilling er for det første netop en typisk bakspejlskonstruktion. Der var formentlig ingen af dem, som levede under den påståede enhedskultur, som mente at de levede under en sådan, på akkurat samme måde som kun meget få mente, at der var nogen særlig grund til at beskæftige sig med begrebet public service før public service tv begyndte at blive udfordret af et tv tænkt ud fra mere snævre markedsmæssige og profitstyrede interesser. Men forestillingen om en enhedskultur holder jo for det andet heller ikke vand set i forhold til de faktiske debatter og kampe, der var omkring dette enhedskulturens tv-medium og institutionen DR og helt kontante offentlige ramaskrig (som da f.eks. tv-serierne Dallas eller Dollars blev taget af programplanen). Den holder heller ikke vand set i forhold til den opfattelse af tv-mediet, som f.eks. Tørk Haxthausen gav udtryk for i begyndelsen af 60'erne, og som netop betonedede forskellen mellem et kultursyn, der var bundet til kultur med stort K og ét, der var med lille k og havde en meget klar bevidsthed om, at f.eks. underholdningen og holdningen til publikum var en alvorlig sag og især en alvorlig sag for tv. Han slutter meget betegnende en af sine løbende artikler af med at sige: »I Her-

rens navn, er vi skolelærere eller gøglere?« (»Hvad folk har godt af«, Perspektiv nr. 5, 1963).

Jeg har således svært ved at se, hvor man med baggrund i bogens materiale og tilgang finder belægget for DR's såkaldte *krise* eller *identitetsproblem* mht. public service forståelse og egenforståelse før 1985 og DR's samtidige indgåen i en homogen, national enhedskultur. Det er i hvert fald synsvinkler på sagen, som bør afvejes langt mere nuanceret, dels i forhold til faktiske udviklinger på programfronten, dels i forhold til den bredere kulturpolitiske debat, som bestandig har omgærdet DR og mediet.

Hvad jeg dermed synes er fint i bogen, er dens kontante oplysninger, redegørelse for rammerne, værdifulde sammenstillinger og også at den i de fleste tilfælde forsøger at forholde sig særdeles renfærdigt til datamaterialet og afholder sig fra at drage konklusioner, som der ikke er belæg for. Hvad der er diskutabelt i bogen, er de synsvinkler og vurderinger, som på mere overordnede planer uundgåeligt alligevel langs af sted sniger sig ind og ikke diskuteres. Fra at være tilsnigelser bliver nogle af dem til autoritative, fastslående udsagn. Det er formentlig en uundgåelig omkostning af, at bogen forsøger at give netop en systematisk fremstilling, der er bundet til et kildegrundlag, som er meget tæt på public service institutionerne, og bundet til synsvinkler, som i meget høj grad må siges at være disse institutioners.

Jørgen Stigel, lektor
Aalborg Universitet

Niels Brügger & Henrik Nørgaard Petersen: *Paul Virilio – krigen, byen og det politiske*. Rævens Sorte Bibliotek. København 1994.

Hvis man som jeg ofte bliver betaget af at få fortalt om en begivenhed, der tilsyneladende tilfældigt kommer til at bestemme retningen for et forfatterskab og et livsværk, så er byplanlæggeren Paul Virilio en forfatter, som indløser denne begejstring.

Niels Brügger lader i indledningsartiklen, *Paul Virilio – fremtidsarkæolog og begrebsaktivist*, Virilio fortælle historien om den sommer, hvor han som 26-årig stod afslappet og tilbagelænet op af en bunker fra anden verdenskrig og lod blikket glide ud over den ubrudte horisont. Den værdiløse bunker, en ruin fra krigen, fik ham til som il-

lustration, at tænke over den totale krig. Oplevelsen danner udgangspunkt for *Bunker archéologie* (1975) og forfatterskabets indtil videre 11 meget forskellige og 'vildtvoksende' værker.

Den totale krig og den totale fred er centrale omdrejningspunkter for Virilios tænkning over moderniteten. Det er krigens mål at beherske og homogenisere et givet rum, hvorfor rummets udstrækning i sig selv bliver til en hindring for beherskelsen, som kun hastigheden, den tid det tager at bevæge sig rundt for at kontrollere territoriet, kan relativere. Endepunktet for hastigheden er lysets hastighed, den absolutte hastighed, hvor alt i rummet bliver allestedsnærværende, punktuelt, øjeblikkeligt og immaterielt (p19).

Den totale fred følger af den totale krigs potentielle allestedsnærvær. Og dette finder sted når det militærindustrielle kompleks, videnskabens og teknologiens beherskelsesmetoder overføres til en total regulering af den sociale orden, hvilket ifølge Virilio er det, der sker i efterkrigstiden. Det menneskelige liv og bevægelse bliver gennem overvågning af det gennemsigtige rum draget i tvivl.

Hastigheden forekommer at være Virilios grundliggende modernitetstema. Hastighed bliver til et ontologisk princip hos Virilio, som formuleres i dromologien, loven om hastighed.

Niels Brügger demonstrerer overbevisende, hvordan dette tema udfoldes gennem forfatterskabet med forskellige variationer på emnerne: det militære, det urbane, demokratiet, det politiske og afbildningerne.

Niels Brügger og Henrik Nørgaard Petersens: *Paul Virilio – krige, byen og det politiske* er tilrettelagt som en række selvstændige diskussioner af disse fire temaer i Virilios forfatterskab. Begrundelsen herfor er dobbelt og forekommer relevant.

For et dansk publikum er Virilio hovedsagligt blevet introduceret gennem *Synsmaskinen* (Kbh. 1989), hvor Virilio fremstår som billedteoretiker, et emne Virilio først udfolder i 80'erne. Dette råder redaktørerne bod på, primært gennem Niels Brüggers oversigtsartikel og i de enkelte selvstændige bidrag, der ud fra temaerne udfolder en indre sammenhæng i forfatterskabet. Virilio fremstår hermed langt mere kompleks sammenhængende, interessant og problematisk for et dansk publikum. Dette i sig selv gør *Paul Virilio – krigen, byen og det politiske* vedkommende, for enhver der ønsker at beskæftige sig med Virilio.

Bogens indledningsdel rummer foruden Niels Brüggers oversigtsartikel to aktuelle tekststykker af Virilio, *Ørkenskærmen* (1990) og *Et kontinent i afdrift* (1994), også Henrik Nørgaard Petersen og

Jens Qvesels interview, *Det globale laboratorium*, der er foretaget i forbindelse med udstillingen *Médias et démocratie* i Paris 1993. Dette valg ajourfører læseren med Virilios aktuelle problemstillinger.

Den militære del indeholder Anders Alpstens bidrag, *Energiens slaver* og Ronald Frederiksen og Nicolaj Knudsens, *Teknologi, rum tid – en militær synsvinkel*. Sidstnævnte artikel demonstrerer bl.a., hvordan Virilios essayistiske og fremtidsarkæologiske tænkemåde fungerer radikalt og nybrydende. I følge forfatterne, der begge er tilknyttet Forsvarministerens Rådgivnings- og Analysegruppe, er Virilios indsigter uden militærstrategisk betydning, og egentlig meget traditionel. Deres anke mod Virilios dromologi er især metodisk. Virilio bruger det materiale og fremhæver fra historien det, der fremmer hans beskrivelse. Hvilket er tendentiøst, men netop de 'skæve indfaldsvinkler' i Virilios fremstilling kan føre til overraskende muligheder for et nyt syn. Virilio rejser m.a.o. problemstillinger det er værd at tænke over. Måske er den begrebsaktivistiske indtrængen et af de væsentligste argumenter for at beskæftige sig med Paul Virilio.

I afsnittet om det urbane behandler Henrik Reeh i *Fart, blik, byerfaring* også det metodiske problem i forbindelse med en bestemmelse af Virilios idé om fart/hastighed. Reeh argumenterer for, at det forbliver et begrebs-billede, som vanskeligt lader sig adskille fra de forskellige fænomener, som det karakteriserer. En egentlig teoretisk og begrebshierarkiseret formidling forekommer vanskelig i Virilios essayistiske konstruktion.

Anders Michelsen behandler i *Den artificielle økologi – transformationer i Paul Virilios tænkning* tre transformationer i forfatterskabet som en beskrivelse fra et makrofysisk rum (endo-rum) til mikrofysisk rum (exo-rum), fra en newtonske til en einsteinske tid/rum transformation og endelig til transformationen til nye perceptionsskemaer, fra et makrofysisk syn knyttet til den newtonske fysik til et indirekte syn, hvor de elektroniske medier åbner synsfeltet, samtidig med at de lukker det direkte syn. Transformationerne stiller Anders Michelsen i relation til begrebet artificiel økologi (Ezio Manzini), der betegner et civilisatorisk interface mellem natur og ikke-natur, en slags artefaktuel tekstur, som menneskets 'naturlige' environment. Virilio fremtræder i dette lys som en teoretiker, der beskriver transformationen fra en før-moderne naturbeherskelse til post-moderne position, hvor naturen er overvun-